

שתיקת התרנגול –

זעקת העולם האבוד

על ספרו של בן ציון יהושע " שתיקת התרנגול" , הוצאת אסטרולוג,

398 עמ', תשס"ג.

הרצל חקק

ספר חדש לבן ציון יהושע, רומן ירושלמי , מעין המשך לקובץ הסיפורים שהוציא לאחרונה "תה אנגלי בירושלים" ולקבצים " פורצי גדר" ו" עיר באופק ". ירושלים ספרים סביב לה.

הדמדומים החברתיים והתהליכים המשיחיים, שאפיינו את היישוב בשנות החמישים, תופסים מקום בולט בספרו החדש ' שתיקת התרנגול '. די צמוד ליציאת ספרו לאור, יצא ספרו של עמוס עוז ' סיפור של אהבה וחושך ', המתאר באופן די מפתיע ילדות בשכונה קרובה לשכונת מגוריו של גיבור 'שתיקת התרנגול'. בשני הספרים אנו מוצאים ישראלים קשי יום המתגוררים בשכונת גאולה ובשכונת הבוכרים, בסוף שנות הארבעים ובתחילת שנות החמישים . גם יהושע מתאר ישראלים ותיקים ועולים , מנסים לשרוד או להכות שורש במציאות החדשה הנוצרת בארץ ישראל. ספרו של בן ציון יהושע ממקם יותר בקהילה הספרדית, יותר בשכונת הבוכרים, וספרו של עוז יותר ביישוב האשכנזי, בשכונת גאולה. עובדה מעניינת : זלדה המשוררת מופיעה בשני הספרים, מעין חוט מקשר.

השושלת של מיכאל ופלומה מספרת את סיפורה של ארץ ישראל : האב והאם מככבים כשני גיבורי-על , כמעט כבני אלים, אך למרות אמונותיהם ולמרות כוונותיהם הטובות, הדרך להתרסקות סלולה כמו גם הדרך לגיהנום. כגודל המעמד שלהם והכוח שלהם, כך נראית הנפילה באור חד יותר. הכל הולך ומתפורר, וילדיהם מתפזרים לכל הקצוות. המשפחה הספרדית המורחבת שבה כל הילדים גרים על נשותיהם תחת שרביטו של אבי המשפחה קורסת. ילדיו של מיכאל מאפיינים במגוון השבילים שלהם חתך של ישראל באותן שנים: לכל דמות השבר האישי שלה. סיפור החיים של המשפחה וכן קטעי ההווי סביבם מוליך אל נתיב הכישלון, כישלון משפחתי, כשלון אנושי, ובעצם כישלון לאומי. בתוך ההרואיקה של הציונות המתחדשת נשחקים אנשים, מתפוררות נשמות, הרגשת היחיד הולכת וגמחקת. הניסיון לחפש נחמה במיסטיקה, באוטופיות של גאולה, באמונות תפלות של שדים ומזיקים, שום דבר לא מצליח להושיע את הגיבורים.

הציפיות המשיחיות בסיפור הן חלק מאווירת התקופה, ומדובר במשיחים

מכל סוג : משיחיות דתית, משיחיות ציונית ומשיחיות קומוניסטית. במשפחה של אלי גיבור הספר יש מימושים לכל סוגי המשיחיות. אלי עצמו, מספר הסיפור, מוצג כסמל למימוש הציפיות המשיחיות. כשנולד אלי מתפשטת בעיר השמועה שנולד ילד בעל שני ראשים, והמקובלים מוצאים בכך עדות שזה אות משמים, לביאת המשיח בקרוב. אלי נתפס בעיני משפחתו ושכניו כתחליף לילד שמת, וכל חייו רודף אותו הצל הזה – מעין מת חי המהלך בתוך העולם הזה ולא מצליח לממש חיים אמיתיים משלו.

תמונת המת החי ותמונת הילד המבשר את הגאולה הקרובה. הן בגדר מוטיבים פולקלוריים מובהקים, המצויים בסיפורי עם רבים ובעצם יש לכך הדים גם במסורת היהודית. בספר ישעיהו בפסוק "הנה העלמה הרה ויולדת בן" והבן היילוד הוא הסמל לתקופה המשיחית, לתקופת הגאולה. וכמובן, יש לכך הדים גם בתפיסה הנוצרית הקלאסית.

תחילת הספר היא בעצם עדות למה שיתחולל בעלילה. לידתו של אלי המבשרת את תחילת הקורות, היא עדות לציפיות, והציפיות אכן מתממשות. הציפייה לתקופה משיחית כוללת ציפייה לתופעות מופלאות : " האדמה תרעד, בתים יקרו, השיטפונות יקחו עמם חיי אדם" וכו' (עמוד 35). במהלך העלילה יש קריסה של מציאות, קריסה של בתים, קריסה של משפחות. מי שציפה למלחמת גוג ומגוג עולמית קיבל אותה לפחות בחצר הפרטית שלו.

הדימויים שבהם משתמש הילד, המספר את העלילה, לקוחים מעולם החיים של השכונה, של המשפחה. כך למשל כאשר הוא מתאר את סימון המחוויר לנוכח תחזיותיו הקודרות של חנוכה הכורדי לעתיד הקומוניזם, הוא כותב : " פניו נעשו חיוורות כמו החלב שהביא לנו מדי בוקר חכם מרדכי החלבן ".

כשאביו של אלי מתפרץ בריב עם האם כותב המספר : " פניו היו אדומים כמו הבורשט של זלדה השכנה ". דימויים שאובים מעולם הבית : חלב, בורשט. מצרכי יסוד פשוטים. אלה רכיבי המטפוריקה בעולם המבע של הילד ובעולם החלום שלו. כך גם כאשר מגלה האם, כי בעלה שכב עם אסתר הגנבת. ברגע זה מתאר המספר את הדברים כך :

"אבא שטף את פניה של אמא במי הכד הקרים ועזר לה לקום.

היא צעדה למזוזה שלה, רטובה כמו דג". הפעם תמונה של דג, שאף היא לקוחה מעולם הבית, האוכל. חלק מן התמונות קשורות לעולם הנוף הירושלמי, הסביבה הירושלמית :

" איש מאתנו לא יכול היה לעצור בעד הזמן הדוהר. היינו כמו מכונית שאיבדה את הבלמים בכביש שבע האחיות". עולמו של הילד חושף את צפונות נפשו, כך התמונה הבאה: " הרגשתי כמו עפיון שאיבד את החוט בסערה והוא נסחף אל יעד בלתי ידוע". תמונה זו מחייו כילד משקפת בצורה מדויקת את גורלו לכל אורך העלילה.

לעיתים הדימויים של המספר מתארים עולם של ניגודים. כאשר הוא מתאר את החורף ואת השלכת, הוא מוסיף כבדרך אגב :

" הטמפרטורות ירדו מתחת לאפס והמתח בין היהודים לערבים הגיעו לנקודת הרתיחה. האנגלים ליבו את התבערה " (עמוד 218).

ניגודים אלה בולטים גם בתיאור ההפגזה. לאורך העלילה מזכיר הילד המספר כי סורגי ביתם, העשויים בצורת סימני שאלה, וכמובן יש בכך רמז לעולם של אי ודאות, של ספקות שהולך ומחליף את העולם הישן. כאשר ההפגזות פוגעות בשכונה ובבית, כותב המספר: " הסורג הירושלמי היפה שלי, על כידוני וסימני השאלה היו לסימני קריאה שזעקו זעקה אילמת ". ובהמשך כותב: " בזמן שפרייב אכל את העוף ושתה את המרק בשקיקה כאן שחטו את הכר שלי כאילו היה תרנגול שחוט בבלקון של אמא ". הניגוד בין התרנגול השחוט שעינג את השכן פרייב האנוכי לבין כר החלומות של הילד, הוא ניגוד קורע לב בין עולם של ילדות שהולך וקורס לבין עולם של חומרנות ואנוכיות חסרת רגישות שהולך וכובש את מקומו של העולם הישן .

מוטיב התרנגול תופס מקום בולט בזמן גיוסו של אלי לצבא (עמוד 282). מות התרנגול בעת השתתפות אלי בקרב מבושרת לאם רעות, אבל אז עוד היה כוח למציאות הקיימת, לכוחות המשיחיים, הייתה כפרה.

מות התרנגול אכן סימל כי התרנגול החליף במותו את אלי והציל אותו. אותה עדנה של הצלחת האמונה וגינוני הדת, אינה עומדת לעולם הישן לכל אורך הזמן.

דמות התרנגול והתחברותה לעולם הנופל, להתרסקות הכואבת, תופיע שוב כמה פעמים.

כך, למשל, כאשר הילד לומד מלאכה אצל רובן הסנדלר, כותב הילד המספר:

" רובן נשא ראשו כתרנגול בלול המביט אל האנושות בתנוחה הדומה לסימן

שאלה ". (עמוד 229) .

תרנגול , סימן שאלה, התפוררות, הכל מצטרף למציאות קורסת,

ולאותו תרנגול אין כפרה . הציפייה שהתרנגול השחוט יכפר על הכל ויציל את כולם הולכת ונמוגה.

הנפילה מתחילה באימה של מלחמת הקיום והיא מתעצמת כשפגזים

נוחתים בשכונה . המלחמה שוחקת ומרסקת את דמות האב , והילד כתב : " זה כבר לא היה אבא שהטיל מורך בלבותינו ,

נהייתי לראות אותו שבור ורצוף " ומיד לאחר מכן משקפים הדימויים את המפנה הזה : " אבא פתח את המנעול הכבד של

תריס הברזל במפתח שחור, גדול כיד עקורה של ילד " . (227) . דימוי זה מקדים את היפגעות האב בפגז. אותה יד עקורה

שרואה הילד בסוף חייו של האב, היא השלכה לעולמו שלו, שכה רחוק היה מעולמו של האב.

קריסת עולמו של הילד מתחילה בעת שאמו מוסרת אותו לבית היתומים,

לממלכתו של האב לוונטל. אלי , שזה עתה התייתם מאביו , חש כמי שמאבד את המשען, את הבית, את הכל – והתיאור קורע

לב : " ידו של הרב לוונטל

בלעה את כף ידי כמו יונה במעי הלווייתן " (עמוד 234) . אלי הילד המשיחי

שבישר גאולה, אלי הנביא הקטן, אינו יכול להושיע, והוא עצמו נופל

קרבתו ונבלע בתוך עולם הרשע המנצח הכל.

העולם הישן הולך ומאבד את כוחו לכל אורך העלילה, וכאשר הבן מבקש

מהאם לעבור מעולם העששית לעולם הגז והחשמל , היא אומרת :

" האור של הדורות הקודמים היה אור פנימי ויצא מן האוהל אל העולם " .

אותו אור פנימי הולך ודועך, וסיפורה של המשפחה הוא רקוויאם

לעולם שהיה ולא ישוב.

" שתירת התרנגול" נע בין עיצובו כרומן חניכה המתאר את התבגרותו

של אלי לבין רומן הווי, המתאר את התהליכים החברתיים והמשיחיים

בקרב בני השכונה. התרנגול אמור היה לתת כפרה, אלי אמור היה לבשר

גאולה .

הילד הנביא, שלידתו עוררה ציפיות לבוא הגאולה, הילד שאמו ראתה

בו גלגול של אחד התנאים הקודמים , נותר רווק, ללא משפחה. אלי שהוא מעין גלגול של אליהו הנביא, שהיה כה נערץ על

האם, נותר ללא אשה, ללא משפחה

של ממש. נותרת רק ורד, ילדה יחידה שנולדה לו מיחסים אסורים עם

אשת איש, לידיה . אמנם יש רמז שלידיה נישאה בנישואים אזרחיים ולא דתיים,

אך היחסים האסורים מטילים צל על מבשר הגאולה.

אין ל" משיח החדש" בן שיקרא עליו קדיש, ונותרת תחושה מרה, איזו

גאולה תצמח לעולם מילד משיחי שכזה . כשנולד אמרה אמו: " יהיה לנו אליהו חדש". בתוך עולם קורס ומתפורר, בתוך עולם

שבו האמונה והסמלים של העולם הישן איבדו מכוחם, נותר הנביא הגלמוד והנואש כמעט ערירי. כל ההמשך שלו הוא ענף

פגום. לידיה, שהרתה, לאלי הילד המשיחי, נענשת על

רומן האהבה האסור ומתה בדמי ימיה. נותרה ורד, פרח אחד. זאת כל הישועה, זה השריד, זו השארית. זו הפליטה המועטה

שנותרה למצער מן העולם שאבד.